

Seçimler, Partiler ve Siyaset: Yeniden Yapılan(dır)ma, Kriz ve Parçalanma

Esat ÖZ*

Giriş Yerine: Askeri Yönetim ve Siyaset

1970'li yıllarda kutuplaşma, kısır çekişmeler ve terörle bunalan siyasal hayat, 1980 yılına gelindiğinde devlet başkanını seçemeyecek kadar tıkanmıştı. Temel politika/karar üretme ve denetim aygıtı olan parlamento, kendi başkanını ise ancak 55 günde seçebilmişti. Sorunlarını çözme yeteneğini bir türlü geliştiremeyen siyasal aktörler, yerlerini tekrar askerlere bırakmak zorunda kaldılar. 12 Eylül'de hükümeti devirerek yönetime el koyan askeri yönetimin birincil amacı, tıkanan siyasal sistemi yeni baştan düzenlemek olmuştur. İşe de krizin temel sorumluları olarak kabul ettikleri partileri kapatıp, siyaset sınıfına siyaset yasağı koyarak başlamışlardır. Bunu dernekler yasasından Anayasa'ya kadar uzanan geniş bir alanda siyasal hayatı düzenleyen bütün kuralların değiştirilmesi izlemiştir.

Deneyimli bir politikacı olan Kâmrân İnan, anı-deneme türündeki "Siyasetin İçinden" isimli eserinde bu dönemi şöyle özetlemektedir:

"Demokrasi taksimetresi silinmiş, sıfırlanmıştı. Mayıs 1983'ten itibaren taksimetre

*Dr, Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi.

yeniden işlemeye başladı. Ancak, bu yeni yolculuk, eski kaptan ve ekiplere yasaklanmıştı. Her zamanki gibi faturayı anayasa ödemiş, yeniden yazılmıştı. Türkiye'de uygulayıcılar değil, metinler sorumlu görülür. Anayasa değiştirmek bizde bir spor haline geldi. Yetmiş yılda, bu kadar sık anayasa değiştiren başka bir memleket yoktur..."¹

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na göre daha uzun ve ayrıntılı bir metindir. Bu anayasa ile, temel ilkeleri ortaya koyan, ayrıntıları ve uygulama biçimlerini ise yasalara bırakan "çerçeve anayasa" anlayışından biraz daha uzaklaştırılmıştır. Sonuç olarak, siyasal aktörlere güvensizliğin ve geçmişe tepkinin ürünü olan düzenlemeler, kısa bir süre içinde tartışılır hale gelmiştir. 1982 Anayasası'nın bir diğer belirgin özelliği, II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkelerinde gündeme gelmeye başlayan yürütmeyi güçlendirme eğilimine paralel olarak kuvvetler dengesinin yeniden düzenlenmesidir. Fakat, hem Cumhurbaşkanı'nın hem de Başbakan'ın yetkileri artırıldığı için iki başlı yürütme olgusu ortaya çıkmış ve böylece siyasal rejimin işleyişinde yeni bazı sorunların doğuşuna zemin hazırlanmıştır.²

Askeri yönetimin siyaseti doğrudan düzen-

lemeye yönelik üçüncü müdahalesini, 1983 yılında yapılan demokrasiye geçiş seçimlerine katılacak partileri ve adayları on denetime (elemeye) tabi tutması oluşturmaktadır. Böylelikle bir taşla iki kuş vurulmuş olacaktır: Bir taraftan 1970'li yılların partilerinin devamı niteliğindeki siyasal kadroların/oluşumların seçimlere, dolayısıyla siyasete katılması engellenecek; diğer taraftan yeni standartlara uygun bir politik sınıf yaratacaktı.

Bütün bu politikaların arkasında yatan zihniyetin "toplum mühendisliği" bakış açısı üzerine oturan bir anlayıştan beslendiğine şüphe yoktur. Dolayısıyla yasal ve kurumsal düzenlemelerin arkasında, mükemmel işleyen bir rejim ile parlamentonun ve partilerin içine hapsolmuş bir siyasal hayat tasarımı yatıyordu. Askeri yönetime göre eski siyasal kadronun yerini yenilerinin alması, dönüşümü sağlayıcı en önemli adımlardan biriydi. Diğer bir somut adım ise, seçim sisteminde radikal bir değişimi ifade eden %10'luk bir genel baraj aracılığıyla 2-3 partiden meydana gelecek bir parti sistemi ile istikrarlı hükümetler dönemi yaratma amacı taşıyan proje oluşturuyordu.

Kısacası, zamanın yöneticileri geçmişi yok sayarak yeni bir gelecek yaratmaya çalışmışlardır. Ancak, bu tür düzenlemelerle Türk demokrasisinin en önemli kronik sorunlarından biri olan meşruluk tartışmalarının, dolayısıyla siyasal istikrarsızlığın tohumlarını ekmış olduklarının farkında değillerdi.

1983 Seçimleri ve Sonrası: "Yeni Siyaset" in Erken Krizi ve ANAP

Demokrasiye geri dönüşü sağlayan ilk adımlardan biri olan 1983 Parlamento seçimleri, siyasal kurallar ile parti sisteminin alt üst olduğu böyle bir ortamda yapılmıştır. Süreç, 24 Nisan 1983'te siyasal faaliyetlerle ilgili yasakların bir kısmının kaldırılmasıyla

başlamış ve giderek parti kurma furyasıyla sonuçlanan bir karakter kazanmıştır. Askeri yönetimin (Milli Güvenlik Konseyi) onayından geçmiş 30 kurucu üyeye sahip olmak gibi şartları tamamlama süresinin bitimi olan 25 Ağustos'a kadar 15 partinin seçimlere katılma niyetlerini deklare ettiği görülmektedir. Bu gelişme, aslında, "siyasal hayatı terbiye etme" çabalarının başarısızlığa mahkum olduğunun bir ön habercisiydi.

Siyasal yelpazedeki oluşumların ortaya koyduğu tablo bir hayli karışık olduğu için, burada belli başlı partileşme çabalarının kısa bir özetiyle yetinmek durumundayız. Merkez sol'da, kapatılan Cumhuriyet Halk Partisi'nin tanınmış bazı simalarının başını çektiği ve askeri yönetime mesafeli duran Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ile İsmet İnönü'nün özel kalem müdürlüğünü yapmış Necdet Calp'ın genel başkanı olduğu Halkçı Parti (HP) gibi iki oluşum goze çarpıyordu. Yelpazenin sağındaki durum ise biraz daha karışık. Askeri yönetim ile sıcak ilişkilerde bulunan Emekli General Turgut Sunalp'ın genel başkan olduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)'nin yanında, aynı dönemde ekonomiden sorumlu devlet bakanı olmuş ve sağdaki kadroların tanıdığı bir isim olan Turgut Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) dikkati çekiyordu. Bunların yanında eski Adalet Partisi kadrolarının oluşturduğu Büyük Türkiye Partisi (BTP)'nin Suleyman Demirel'le yakın ilişki içinde olduğu gerekçeyle kısa bir süre sonra kapatılması üzerine ortaya çıkan boşluk, 23 Haziran'da kurulan Doğru Yol Partisi'yle (DYP) doldurulmaya çalışılmıştır.

Kasım ayı içinde yapılan genel seçimlere ise Milli Güvenlik Konseyi'nin veto ve engeline takılmayan ANAP, HP ve MDP katılabilmektedir. SODEP ve DYP ve Milli Selamet Partisi çizgisinin devamı niteliğindeki Refah Partisi (RP) kurucu uyelerinin bir kısmı veto

edildiğinden seçim sürecinin dışında kalmışlardır. Genel seçimler, askeri yönetimin ağırlığını MDP'nden yana koymasına rağmen, oyların %45'ini alarak 400 üyeli Millet Meclisi'nde 212 sandalye kazanan ANAP'ın zaferiyle sonuçlanmıştır.

ANAP'ın başarısında, seçim sisteminin sınırlı rekabet şartlarının sağladığı avantajların yanında genel başkan Turgut Özal'ın çok önemli bir payı vardı. Diğer iki partinin genel başkanının parlak bir lider olmaması ve seçimlerde kötü bir performans ortaya koymaları, Özal'ın başarısını kolaylaştırmıştır.⁴ Siyasal reklamcılığın ilk kez yoğun olarak kullanıldığı bu seçimlerde, ekonominin mimarı -Özal-ANAP özdeşliğinin çok iyi kurulduğu ve lanse edildiği görülmektedir. Özal, daha kampanya döneminin başında, pragmatist, sorun çözücü-teknokrat kimliğiyle ön plana çıkarak rakiplerine göre oldukça avantajlı bir konuma sahip oldu. Bu durum, parti politikalarının Özal imajını tamamlayan, daha doğrusu besleyen bir niteliği bulunması konusunda özel çaba harcanarak güçlendirildi. Modern ve muhafazakâr değerlerin harmanlandığı yeni sağ söyleme dayanan parti programı ve propagandası ile "orta direk" kavramıyla sembolize edilen geniş bir kitle hedef seçilmişti. Diğer bir deyişle, ANAP, siyasal ve ekonomik istikrarın orta sınıflar açısından taşıdığı hayati önemi en iyi kavrayan ve aynı zamanda kullanan parti olma başarısını göstermiştir. Sonuçta, bu hedefler ve değerler ile "Özal imajı" arasında kurulan başarılı paralellik, seçmen tercihleri üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu politikanın 1987 seçimleri sonrasına kadar önemini koruduğunu söylemek mümkündür.

1983 seçimleri sonrası, ANAP açısından olmasa bile, askeri yönetimin temel stratejisi açısından dramatik gelişmelerin yaşandığı bir dönem ifade eder. Çünkü, yeni seçim şartlarının/sisteminin yarattığı parti sistemi tablo-

su, varlığını ancak bir yıl sürdürebilmiştir. 12 Eylül öncesi siyasal hayatının temsilcisi durumundaki partilerin de katıldığı 1984 yerel seçimlerinde, parlamentoda yer alan iki muhalefet partisinin seçmen desteğindeki azalma, demokrasilerde kolay kolay rastlanmayacak ölçüde ve hızda olmuştur. MDP'nin 1983 seçimlerinde %23.3 olan oy oranı %7.1'e, HP'nin ise %30.5'ten %8'e gerilemiştir. Bu iki partiden kopuş, aslında yerel seçimler öncesi başlamıştı. Parti yönetimleri ile seçmenler arasındaki bağın 1983 seçimlerinin sınırlı demokratik karakterine dayandığı, gerçek bir toplumsal güvenin ve sadakatin oluşmadığı kanaati yaygındı. Zaten yerel seçimler öncesinde MDP'den DYP'ye, HP'den SODEP'ne bizi kaymalar olması bunu kanıtlamaktadır. 1983 seçimlerine sokulmayan SODEP ile DYP'nin yerel seçimlerde bu iki partiden daha çok oy almalarıyla birlikte kaymalar giderek hızlanmıştır. Sonuçta, MDP kendini feshetmek, HP ise SODEP ile birleşmek durumunda kalmıştır.

MDP ile HP'nin siyasal hayattan çok kısa bir süre içinde çekilmek zorunda kalmasına rağmen ANAP'ın varlığını sürdürmesi üzerinde biraz durmak gerekir. Başarının temelinde, 1983 seçimlerinin sağladığı avantajların parti yönetimince korunmasında gösterilen çabalar yatmaktadır. ANAP'ın 1983 görece sivil ve liberal bir söyleme sahip olmasıyla ortaya çıkan farklılığını, ekonomik programlarındaki seçmeni cezbedici unsurların varlığı tamamlamıştır. ANAP'ın siyasal yelpazede yer etmesini sağlayan bu unsurlar arasında, ihracata yönelik ekonomik büyüme, serbest piyasa ekonomisi uygulamaları, kırtasiyeciliğin azaltılması ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi politikaları en kayda değer olanlarıdır.⁵ Partinin performansını en az bunlar kadar etkileyen bir diğer önemli unsur ise, siyasal pazarlama tekniklerinin kullanılmasında gösterilen beceridir. Bu açıdan, ANAP'ı, 1980 sonrası Türk siyasal hayatının

"referans partisi" olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

"Eski Politik Sınıf"ın Geri Dönüşü ve Parti Sisteminde Parçalanma

Türkiye, 1987 seçimlerine demokratikleşme sancılarının yoğunlaştığı bir ortamda ve partiler yelpazesindeki arayışlar arasında girmiştir. En önemli gelişme, aynı yıl içinde yapılan referandumda siyasal yasakların kalkması doğrultusunda bir karar çıkınca eski siyasal liderlerin partilerinin başına dönmeleri olmuştur. İkincisi ise, seçim sisteminde en çok oy alacak parti lehine yapılan değişikliklerdir. Buna göre, kontenjan adaylığı uygulamasına geçilmiş ve seçim çevrelerinin sayısı artırılarak yerel barajlar fiili olarak yükseltilmiştir.

Bu seçim döneminde siyasal kampanyalar da 1983 seçimleriyle karşılaştırılamayacak ölçüde çekişmeli ve renkli bir atmosferde geçmiştir. ANAP'ın propaganda stratejisi, il ve ilçe vaatleri, rakiplerini karalama, 12 Eylül öncesi hatırlatmalar gibi "seçim rüşveti" ve "tehdit" unsurları giderek ağır basan negatif bir görüntü kazanmaya başlamıştır. Bunun yanında, işsizlik ve enflasyon sorunlarının çözümünde iddialı söylemine rağmen ciddi bir ilerleme sağlanamamasının yarattığı bir rahatsızlık ile karşı karşıya kalmıştır. Muhalefet partileri ise, daha önce mesafeli baktıkları politik pazarlama konusundaki tutumlarını değiştirerek ANAP'la benzer bir kampanya yürütmüşlerdir.

Seçim sonuçlarının ortaya koyduğu tabloyu özetlemek gerekirse, şu noktaların ön plana çıktığı görülecektir: Hükümette nispeten yıpranmış ve ilk kez ciddi bir muhalefetle karşılaşmış olan ANAP, iktidar çoğunluğu açısından kritik bir eşığı ifade eden seçmen desteğine gerilemiştir. Ancak oylarındaki %10'a yaklaşan düşüşe rağmen, muhalefetin parçalanmış olması, seçim sistemindeki

değişiklik gibi nedenlerle sandalye sayısı, örneğine çoğunluk sistemlerinde bile zor rastlanan bir seviyeye yükselmiştir. Parlamento-daki böyle bir sandalye dağılımı, aslında istikrardan çok, uzun vadede istikrarsızlığa hizmet edecek bir orantısızlığı ifade etmektedir.

Seçim sisteminin/seçimlerin meydana çıkardığı ikinci önemli sorun ise parlamento içi ve dışı partiler yelpesiyle ilişkilidir. Bu seçim döneminde demokrasi tarihimizde ilk kez Millet Meclisi'nde temsil edilmeyen, ancak güçlü ve disiplinli bir seçmen desteğine sahip siyasal partiler (Demokratik Sol Parti ve Refah Partisi) olgusuyla karşılaşılıyordu. Demokrasimizin yine bu dönemde merkez sağ (ANAP ve DYP) ve solun (SHP ve DSP) ikişer büyük partiyle temsil edildiği başka bir ilk ile daha tamıştı.⁷ Gerçekten de Bulent Ecevit'in onderliğinde 1985 yılında kurulan Demokratik Sol Parti (DSP) kısa süre içinde merkez solda varlığını hissettiren bir oy oranına ulaşmıştır.

1989 yerel seçimleri, 1987 genel seçimlerinde ortaya çıkan bu tablonun biraz daha netleşmesine yol açan bir sonuç doğurmuştur. Aynı zamanda 1991 genel seçimlerinde ortaya çıkan bu tablonun biraz daha netleşmesine yol açan bir sonuç doğurmuştur. Aynı zamanda 1991 genel seçimlerinin bir on habercisi olan seçim sonuçlarına göre partilerin oy oranları (İl Genel Meclisi Üyeleri seçimi) şöyle bir dağılım gösteriyordu: ANAP %21.8, SHP %28.7, DYP %25.8, RP %9.8, DSP %9 ve MÇP %4.1. 1987 ve 1989 seçimlerinin istikrarsızlığa gebe olan bu sonuçlarıyla sosyo-ekonomik sorunların örtüşmesi üzerine, o zamana kadar kısmen yeni sosyo-politik gelişmelerin, kısmen de yasal sınırlılıklara dayalı 12 Eylül mirasının ortuğu demokrasimizin kronik hastalıkları tekrar nüksetmeye başlamıştır. Bu, öncelikle seçim sistemi orijinli meşruiyet tartışmalarıydı. İkincisi ise parti sisteminin ciddi bir parçalanma eğilimi içine girmesiydi. İktidar partisi ANAP'ın

kamuoyu desteği zayıflamış bir konjonktürde genel başkan Turgut Özal'ı Cumhurbaşkanı seçmesi, tartışmaları daha da alevlendirdi. Bunun yanında, Özal'la özdeşleşen ANAP, liderinin ayrılışından sonra ilk kez ciddi düzeyde parti içi sorunlarla karşı karşıya kalıyordu.

Siyasi Yelpazede Karmaşa: Gönülsüz Evlilikler, Boşanmalar ve Tartışmalar

Parti sisteminin dağınık ve sorunlu yapısı, seçimlerdeki tatsızlığı, dolayısıyla arayışı

yet eden gelişmeler oluşturmaktadır. Bunun için 1991 seçimleri öncesi ve sonrasına göz gezdirmek yeterlidir. İlk dikkati çeken nokta, %10'luk genel baraj ve %25'lere kadar yukse-

lebilen seçim çevresi barajı gibi faktörlerin partiler arasındaki zoraki (gönülsüz) evliliklerin yaşanmasına yol açmasıdır. Seçim öncesinde ANAP'ın dışında kalan siyasi partilerin hemen hemen tamamının böyle bir arayış içinde olduğu görülmüştür. Zaten ANAP'ın böyle bir ittifak arayışı içine girmesi imkânsız değilse bile, çok zordu. Çünkü ANAP'ın kuru-

1982 Anayasası Döneminde Seçimler %

PARTİLER	1983 Seçimi Oy Sandalye		1987 Seçimi Oy Sandalye		1991 Seçimi Oy Sandalye		1994 Yerel Seçimi	1995 Seçimi Oy Sandalye	
ANAP	45.1	52.7	36.3	64.0	24.0	25.5	21.0	19.6	24.0
DYP	-	-	19.1	13.1	27.0	39.5	21.4	19.2	24.5
SHP	-	-	24.8	22.0	20.8	19.5	13.6	-	-
RP	-	-	7.2	-	16.9	13.7	19.1	21.4	28.7
DSP	-	-	8.5	-	10.8	1.5	8.8	14.6	13.8
MÇP/MHP	-	-	2.9	-	-	-	7.9	8.2	-
HP	30.5	29.2	-	-	-	-	-	-	-
MDP	23.3	17.7	-	-	-	-	-	-	-
CHP	-	-	-	-	-	-	4.6	10.7	8.9
HADEP	-	-	-	-	-	-	-	4.2	-

teşvik etmeye başlamış; bu iki eğilim zamanla birbirini besleyen bir kısır döngüye dönüşmüştür. 1991 genel ve 1994 yerel seçimleri döneminde giderek pekişen bu olguyu, özellikle iktidar partilerinin politikaları doğrudan etkilemiştir. Çünkü iktidar partilerinin çok iddialı ve vaatkâr söylemlerine rağmen, sosyal ve ekonomik sorunları çözmede gösterdikleri beceriksizlik, siyasal yolsuzluk ve rüşvetin yaygınlaşması, ilk önce bu partilere, daha sonra da siyasete karşı genel bir güvensizliğe dönüşme eğilimini beslemiştir.

Siyasal bunalımın diğer bir sacayağını ise kısa süre içinde partilerin iç bünyelerine sıra-

luş sürecinde ve sonrasında sık sık atıfta bulunduğu dört temel eğilimi birleştirerek yeni bir senteze ulaştığı iddiası ortada dururken siyasal ittifaklara sıcak bakması -en azından teorik olarak- mümkün olamazdı. Bunun yanında, iktidarda yıpranmış bir partinin eş bulması kolay değildi.

Seçim öncesi ilk birleşmelerden biri, ANAP'ın popüler İstanbul Belediye Başkanı Bedrettin Dalan'ın, partisinden ayrılarak Mayıs 1990'da kurduğu Demokratik Merkez Partisi'nin Eylül 1991 tarihinde DYP'ne katılmasıyla gerçekleşti. İkinci önemli gelişme, yelpazenin daha sağında, Milliyetçi Çalışma Partisi (daha sonra Milliyetçi Hareket

Partisi'ne dönüştü) ile İslahatçı Demokrasi Partisi'nin Refah Partisi şemsiyesi altında seçim ittifakı oluşturmalarıydı. Sonuncu birleşme ise, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaygın bir örgüte ve desteğe sahip olan Halkın Emek Partisi ile Sosyal Demokrat Halkçı Parti arasında gerçekleşti. Böylelikle 1987-1991 döneminin parlamento dışı muhalefetini oluşturan belli başlı bütün partiler parlamentoya girme imkânına kavuştular. Burada dikkati çeken nokta, "küçük partiler"i parlamento dışında bırakma amacı taşıyan seçim sisteminin, yapılan ittifaklar sonucu bu amacın tersine işleyen bir mekanizmaya dönüşmüş olmasıdır.

Seçim sonrası parlamenter hayatta meydana gelen olağanüstü trafikte, seçim öncesindeki bu evliliklerin kısa süre içinde boşanmayla sonuçlanmasının önemli bir payı vardır. Fakat partiler yelpazesindeki gelişmeler, zamanla bunun çok ötesinde bir hareketliliğe ve arayışa ulaşacaktır.

Seçim sonrasında ilk boşanma (ayrışma) Refah Partisi bünyesinde meydana gelmiştir. MÇP ve IDP kontenjanından milletvekili olanlar RP'den istifa ederek kendi partilerine geçmişlerdir. Bu gelişmeyi, parti yönetimiyle anlaşmazlığa düşen HEP kökenlilerin SHP'den ayrılmalara izlemiştir. SHP'den ikinci kopma, parti içi iktidar yarışında İnönü ile üç kez karşı karşıya gelen Deniz Baykal ve arkadaşlarının Cumhuriyet Halk Partisi'nin açılmasından sonra bu partiyi tercih ederek istifa etmeleriyle yaşanmıştır. Ancak, merkez solun üçüncü büyük partisi olarak ortaya çıkan "Yeni CHP", 1994 yerel seçimlerinde yeterli seçmen desteğini bulamayınca ilgi odağı olma özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle merkez solda yer alan entellektüel ve yerel siyasal elitin baskısı ve medyanın da buna geniş destek vermesi sonucu CHP ile SHP, 1995 yılı başında toplanan sorunlu bir kurultaydan sonra CHP tüzel kişiliği altında birleşmişler, daha doğrusu birleşmek zorunda kalmışlardır.

Bu dönemde parti yelpazesindeki hareketlilik, sağ cenahta ortaya çıkan bölün-

meler ve örgütlenmeler ile yeni bir ivme kazanmıştır. MÇP'nin Milliyetçi Hareket Partisi'ne iltihak etmesinden kısa bir süre sonra genel başkan Alparslan Türkeş ile anlaşmazlığa düşen eski gençlik liderlerinden Muhsin Yazıcıoğlu ve arkadaşları partiden ayrılarak, Ocak 1993'te İslamî temaların daha ağır bastığı bir söyleme sahip olan "Büyük Birlik Partisi"ni kurmuşlardır. ANAP'ta ise Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesinin ardından başlayan tartışmalar ve gruplaşmalar, Özal'ın ölümünü izleyen günlerde ayrılıkla sonuçlanmıştır. Böylece ANAP'tan istifa eden Yusuf Bozkurt Özal ve iki arkadaşının önderliğinde Ekim ayı içinde "Yeni Parti" şekillenmiş oldu. Yine aynı dönemde "Yeniden Doğuş Partisi" gibi yeni küçük partiler siyaset sahnesindeki yerlerini aldılar.

Butün bunların siyasal sonuçları üzerinde olduğu gibi, sebepleri üzerinde de durmamız gerekmektedir. 1983 seçimleri öncesi ve sonrasındaki gelişmelerle ilgili değerlendirmelere, 1991'den bu yana yaşananları açıklamak için muracaat edilebilir. Ancak burada bir noktaya daha temas etmek yararlı olacaktır. 1980'lerdeki hızlı sosyo-ekonomik değişim ve Dünya'ya açılma siyasetinin beraberinde getirdiği geleneksel /kültürel değerlerin aşınması süreci ve arayış ortamı, özellikle oportünizmin ağır bastığı, prensiplerin ikinci plana itildiği bir siyasal elit kültürünün gelişimine elverişli bir zemin yaratmıştır. Gelişimin siyasal geleneklerin alt-üst olmasını sağlayan askeri yönetim ve sonrasıyla örtüşmesi böyle bir eğilimi beslemiştir. Sonuçta siyasetin kaygan zemini, yani siyasal elitlerin sürekli arayış içinde olduğu, kolayca parti değiştirip ittifak çabası içine girebildiği bir siyasal yapı, giderek patolojik bir nitelik kazanmış ve bunun doğal bir sonucu olarak da yeni ama ilkeli bir siyaset anlayışının kurumsallaşması mümkün olamamıştır.⁸

Siyasal elitlerin sergilediği manzara, bir taraftan siyasal rejimin işleyişi, diğer taraftan seçmenler üzerinde olumsuz bazı sonuçlar doğurmaktadır. Özellikle demokratik bir siyasal kültürün gelişimini baltalayan bu

süreç, Türk demokrasisinin en önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Bunun temel sebebi, toplumsal ve siyasal hayatın belli başlı aktörleri arasında siyasal elitlerin ağırlıklı bir yere sahip olmasıdır. Dolayısıyla siyasal aktörlere ve kurumlara yönelik güven ve destek duygusunun iyice törpülediği yeni bir siyasal değerler örüntüsünün belirginleşmesi kaçınılmaz olmaktadır.

1994 yerel ve 1995 genel seçimleri ise, 1991 seçimleri sonrasında meydana gelen parçalanmayı biraz daha pekiştiren bir sonuç doğurmasının yanında, yelpazenin sağındaki RP'nin ciddi bir oy sıçraması yaparak "kitle partisi" hüviyeti kazanması açısından da dikkat çekmektedir.⁹ Sonuç olarak, 1990'lı yıllarda ortaya çıkan tablo, seçmen desteği açısından makul bir iktidar eşliğinin hayli uzağında bulunan orta büyüklükteki partilerin boy gösterdiği ve kutuplaşma potansiyeli yüksek olan bir çok partili sistem tablosudur.

İki büyük ılımlı partinin egemen olduğu geleneksel parti sistemine göre ciddi bir farklılığı ifade eden böyle bir siyasal yelpaze yeni bazı tartışmalara zemin hazırlayarak istikrar sorununun karmaşıklaşmasına hizmet etmeye başlamıştır. Merkez kavramı ile birlik-te hangi partinin (görüşün) merkezi temsil ettiği tartışmasının bu dönemde ortaya çıkması tesadüf değildir. Bu çerçevede bazı radikal sağ ve sol unsurlar, Kemalizmin değişik versiyonları olarak tanımladıkları "geleneksel merkez sağ ve sol"un konumunu sorgulamaya başlamışlardır. Merkez sağ ve solun kendi içinde iki büyük parçaya bölünmüş olması ile seçmen desteğindeki erime süreci bu tartışmayı beslemektedir.

Siyasal yelpazedeki kaynaşmanın ve ufalanmanın bir başka sonucu, seçim sistemi ile siyasal rejim tartışmalarını alevlendirmesi olmuştur. Özellikle bir grup siyasal ve entellektüel elitin dile getirdiği görüşlere (önerilere) bakıldığında, siyasal hayatı toparlamanın ya da istikrarı sağlamanın yolunun seçim sisteminden geçtiği şeklindeki "mekanik anlayış"ın ağırlığını koruduğu görülmektedir. Bu eğilim, bir çözüm önerisi

olmaktan çok, hem siyasal elit kültüründeki değişimin hem de parti sistemindeki parçalanmanın sebepleri üzerinde çok yönlü olarak durulması gerektiğine işaret etmesi açısından önem taşımaktadır.

Genel Değerlendirme ve Son Söz

1990'lı yıllarda belirginleşen parti sistemi, öncelikle 1980'lerin ilk yarısında hayata geçirilen ve siyasal geleneklerin alt üst oluşunu ifade eden düzenlemelerin bir sonucudur. Diğer bir faktör, hükümet etmedeki başarısızlıkların seçmenler üzerinde yarattığı hayal kırıklığıdır. Üçüncü faktör, ilk iki faktörün bir uzantısı olarak ortaya çıkan, merkez sağ ve solun 1987 seçimlerinden itibaren ikişer "etkin parti" aracılığıyla temsil edilme-ye başlanmış olmasıdır. Bu sonuncu olgu, siyasal hayat üzerinde zincirleme bir etkiye sahip olduğu için önemlidir. Öncelikle, partiler arasındaki trafiği kolaylaştırıp seçmen tercihlerinin anlamsızlaşmasına yol açarak, kısa bir süre içinde parlamenter hükümetin meşruluğu sorununu gündeme getirmekte; diğer taraftan merkez sağdaki ve soldaki liderlik mücadelesini kızıştırarak siyasal rekabetin benzer programa sahip partiler arasında yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. 1991 seçimlerinden bu yana sürekli gündemde olan böyle bir rekabet olgusu, "merkez" in cazibesi- ni azaltarak seçmenin kaçışını/arayışını teşvik eden elverişli bir zemini ifade etmektedir.

Parti sisteminin sergilediği manzara ile "ilkeli siyaset" anlayışının çöküşü arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, madalyonun bir yüzünde parti sistemindeki ufalanma, diğer yüzünde ise programatik endişelerin yerini kişisel çıkarların ve ilişkilerin almaya başlaması, seçmen merkezli siyasal sorumluluk anlayışının zayıflaması gibi siyasal elit değerleri yer almaktadır. Prensiplerin ve kariyerin geri planda kalması anlamına gelen ve gittikçe kısır döngü niteliği kazanan bu yapı, 1990'lı yıllarda kendini iyice hissettirmeye başlayan siyasetin toplumsal ve kültürel zeminindeki gelişmeleri de etkilemektedir. Kalaycıoğlu-

nun belirttiği gibi, dinsel ve etnik fay hattının siyasal hayatta belirgin bir hale geldiği ve parti sisteminin bu ayrımlara göre yeniden şekillendiği görülmektedir.¹⁰ Siyasetin sosyal gruplar/sınıflar ya da ilkeler/programlar yerine, daha çok etnik ve dinsel farklılıklar üzerine oturmaya başlaması, aynı zamanda, partilerin oy desteğini artırma sorunu karşısında kolay yolu tercih etmelerinin bir sonucudur. Diğer bir deyişle, bu durum tek başına dinsel ve etnik çatışmaların bir yansıması değildir. Partilerin içine düştükleri temsil kriziyle, ahlâkî normların zayıflamasıyla, programsızlıkla, kısaca Makyevelist tutumlarıyla da yakından ilişkilidir.

İstikrar konusunun hayati bir sorun olarak gündeme gelmiş olması, demokratik bir siyasal sistemin böyle bir yapıyla, özellikle de siyasal elit kültürüyle birlikte yaşayabilmesi, en azından politika (çözüm) üretebilmesi giderek zorlaşmaya başladığı içindir. Yani sorun, parti yelpazesinin toplanmasından daha derin, daha karmaşıktır. Siyasal sürecin "ganimet paylaşımı" nı andıran bir iktidar kavgasına dönüştüğü ortamda seçim sistemi değişiklikleriyle "istikrarlı demokrasi" yi inşa etmenin mucizelere bağlı olduğu açıktır. Örneğin, krizin sosyo-ekonomik ve etik cephesi dikkate alınmadan seçim sistemiyle sürekli oynamak ve bu konuda konsensüsten kaçınmak, meşruiyet tartışmalarını beraberinde getireceği için "yeni" sorunların yaratılmasından başka bir sonuç doğurmaz. Yine krizin belli başlı faillerinden biri olan partilerin bünyelerinde ciddi bir reform teşebbüsünün telâffuz bile edilmediği; seçim sürecinde prensiplerin ve programların değil, popüler transferlerin ve medyatik ilişkilerin/imajların ağırlığını koruduğu bir konjonktürde sağlıklı ve istikrarlı bir siyasal yapının oluşması çok zor, hatta imkânsızdır.

Demokrasiler, kendi tarihsel tecrübeleri ışığında "adaletli temsil" ile "siyasal istikrar ihtiyacı" arasında optimum noktayı bulmak, başka bir deyişle bu "evrensel gerilim" i¹¹ kendine göre çözmek zorundadır. Bu prensibi şu şekilde formüle etmek belki daha anlamlı olabilir: Ne adaleti temsil istikrara, ne de

istikrar adaleti temsile feda edebilecek bir önceliğe ve ayrıcalığa sahiptir. Bunun önemini kavrayabilmek için kısa ama zengin derslerle dolu çok partili siyaset tarihimize biraz yakından dikkatlice bakmak yeterlidir.

DİPNOTLAR

1. Kâmran İnan, *Siyasetin İçinden*, İstanbul, 1995, s.97.

2. 1982 Anayasası'nın temel karakteristikleri, getirdiği siyasal/idari yapı konusunda daha geniş bilgi ve tartışmalar için bakınız: Ergun Özbudun; *Türk Anayasa Hukuku*, 4. baskı, Ankara, 1995 s. 27-44. 143 vd.; Taha Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*, 2. baskı, İstanbul, 1993; Türker Alkan, 12 Eylül ve Demokrasi, İstanbul, 1986.

3. 1983 seçimleri arefesindeki siyasal tartışmalar ve partileşme süreci hakkında bakınız: Hulusi Turgut, *12 Eylül Partileri*, İstanbul, 1986; Yalçın Doğan, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, İstanbul, 1985.

4. Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev: Y. Aloğan), İstanbul, 1995, s. 266.

5. Ersin Kalaycıoğlu, "1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış", *Tarih ve Demokrasi: Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul, 1992; Ergun Özbudun, "Türkiye'de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür", *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*, Ankara, 1995, s.30-32.

6. 1983 ve 1987 genel seçimlerindeki kampanyalar ve propaganda temaları hakkında bakınız: Oya Tokgoz, "Türkiye'de Reklamlar", *Amme İdaresi Dergisi*, Mart 1991, c: 24, S: 1, s. 13-28.

7. 1980'lerin ikinci yarısında belirginleşen, ve 1990'lı yıllarda önemini koruyan böyle bir yapıyla, 1969 seçimlerinden itibaren Cumhuriyetçi Güven Partisi ile Demokratik Parti'nin ortaya koyduğu siyasal yelpaze arasındaki benzerlik görülmüştür. Diğer bir deyişle iki dönem arasındaki farklılıklar, ben-

zerlikten çok daha önemlidir. Her şeyden önce, 1980 sonrasındaki gelişmeler daha uzun solukludur. Yine DYP ve DSP'nin doğuşu ve gelişimi parlamento içi bölünmelerden çok, taban hareketi şeklinde olmuştur. CGP ve DP, ideolojik olarak "merkeze" oturmuş ve 1970'lerin ikinci yarısında toplumsal desteği büyük ölçüde erimiş birer kadro partiydi.

8. Bu bağlamda daha geniş bilgi ve değerlendirmeler için bakınız: Nur Vergin, "Siyasal İlgisizleşme ve Türkiye'de Temsil Sorunu", *Türkiye Günlüğü*, Ocak-Şubat 1996, Sayı: 8, s. 20-21.; Mustafa Çalık, "Münis Bir

Seçimin Habis Neticeleri", Aynı Dergi, s. 23-38.

9. 1994 yerel seçimleri hakkında bakınız: Esat Öz, "27 Mart '94 Seçimleri Ardından", *Hak-İş*, Nisan 1994, Sayı:28.

10. Ersin Kalaycıoğlu, "Türkiye'de Siyasal Değişme", *Yeni Türkiye*, Mayıs-Haziran 1996, Sayı: 9, s.60.

11. Larry Diamond, "Demokrasinin Üç Paradoksu", L. Diamond ve M. F. Plattner, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Ankara, 1995, s. 133.